

Mostanában, mintha felerősödnének a sajtónk legnépszerűbb műfajával – az interjúval – kapcsolatos kételyek. Részben nyilván az intimszférát kiárusító pletykaintérjúk elterjedése okán. De akad másféle magyarázat is. Amerikai tapasztalatait összegezve, *Bolgár György* már évekkel ezelőtt szövé tette, mennyivel kevesebb az interjú a helyi tudatosan gazdálkodó New York Timesben, mint a felületesebb olvasók kegyeit kereső hazai lapok általában. Mások ezzel szemben azért tartanak a műfaj előretörésétől, mert az újságírói felelősségtől való ódzkodást sejtik mögötte. Ám a nyomtatott, sugárzott párbeszéd népszerűségének semmilyen fenntartás nem ártott.

Sőt, mintha még tágult is volna a műfaj skálája, meggyőzően bizonyítva, hogy az interjú valójában nem is műfaj, hanem a kérdező munkamódszere. Az újságokból összeollózott, esetlegesen szerkesztett interjúkötetek után mind több a kérdező és a kérdezett közös művének tekinthető, teljes kötetnyi, monográfiaértékű – vagy szerényebben, mondjuk monográfia-helyettesítő – alkotás. Az első fecskék közé tartozott *Eörsi István* és *Vezér Erzsébet*, terápiás céllal eltervezett, de a szélesebb olvasóközönséghez szóló, dokumentumként is hiánypótló *Lukács György*-portréja (Megélt gondolatok). Fel-tűnést keltett és sikert aratott *Marianna D. Birnbaum* élvezetes Esterházy-kalauza is. A legfrissebb könyvtermés két, témájában és tárgyalásmódjában is eltérő, de a műfaj lehetőségeire egyaránt jellemző variációja az, amiről ezúttal szólni kívánok. Vegytiszta szépirodalom az egyik (*Bodor Ádám: A börtön szaga, Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*), vallomásos portré, jelenközpontú életrajz és lendületes lírai publicisztika a másik vállalkozás. (*A tigris és a majom, Popper Péterrel beszélget Mihancsik Zsófia*).

A két, nagyjából hasonló méretű tükör láttán az olvasóban már-már felöltik a kérdés: vajon ki-nek a műve, ki írta a közreadott interjúkat? Egy *Závada Pállal* folytatott nyomtatott beszélgetésnek már az expozíciójából kiderül: az író ragaszkodott ahhoz, hogy ő csak e-mailen ad interjút. („Isten bizony, ezekkel a szavakkal” – *Závada Pállal Gács Anna beszélget, Beszélő, 2002. május*.) A minden nagyképűségtől mentesen fogalmazott kommentár szerint a Jadviga párnája írja ezzel a korábbi hírlapi beszélgetések őt feszélyező szövegére utalt, és kikötését azzal indokolta, hogy ő „nem tud nyomdaképes mondatokat előszóban és a lejegyzéssel is számoló tömörségben kieregetni magából”. Nem a közvetlen kommunikációban élvezetes előnyökkel járó, személyes kontaktust hárítja el, de abból indul ki, hogy eleven szót írásba áttenni (irodalmi) művészet, és „egyáltalán nem azt jelenti, hogy lenyúzzuk a magnószöveg állatbőrét, és egy kis nyirbálás után szóról szóra terítjük a papírra”. De mivel még a legérzékenyebb kérdezőtől sem várja el, hogy diktálás után valóban híven rajzolja őt a papírra, inkább azt vállalja, hogy ő maga rajzolja meg a képet. Így jutott el Závada az elektronikus levelezés útján zajló beszélgetés lehetőségét kihasználva, az e-mail interjú ötletéhez. Abban a reményben, hogy az archaizáló meghatározással drótpostának becézett médium segítségével az élő beszélgetés közvetlenségét a fogalmazás szó szerinti hitelességével egyeztető dokumentum kerülhet az olvasó kezébe.

Mit bír el

Bodor Ádám Závadánál is tovább lép a vele készített interjú „kisajátításában”. Egy 1996-ban készült, hosszabb rádióbeszélgetés 2001-ben a Jelenkorban publikált, bővített változata adott ösztönzést számára, hogy Balla Zsófiával folytatott, feltételezhetően folyamatos, illetve folytatásos életrajzi beszélgetését maga öntse végső formába. Méghozzá úgy, hogy az ne pusztán párbeszédként, hanem – egy kritikus szerint – „két hangon megszólaló szöveggént” jusson el az olvasóhoz.

Az interjú ismeretében feltételezhető, hogy a rangos pályatárs megfelelő partnere és katalizátora is volt Bodor vallomástételének, és éppen Balla Zsófia beavatottságának, a kérdező és a válaszoló közös emlékeinek köszönhető, hogy Bodor kötélnak állt. Nemcsak a tényszerű választ igénylő kérdésekre válaszolt, de részletesen kibontotta, elemezte, értékelte saját megtett útját, íróvá válásának rendhagyó történetét és mozgatórugóit. Az önálló kötetben publikált nagyinterjúban nyoma sincs az élőbeszédre jellemző és magnószövegekben sokszor annyira zavaró pongyolaságnak vagy akár a fogalmazás esetlegességének. Az író múltját és művét egyaránt jól ismerő riporter kurta – nyilván erősen meghúzott – kérdései főként a magas érzelmi hőfokon előadott vallomás mederben tartására, ritkábban előremozdítására szolgálnak. A sajátos, hangsúlyosan egyenlőtlen párbeszédes szerkezet is hozzájárul ahhoz, hogy Bodor drámai sodrású börtönregénye cselekményében és ábrázolásmódjában is eltérjen attól, amit az olvasó egy börtönregénytől vár. Már az expozíció is rendhagyó: börtönregényt nem illik – nem szoktak? – az írói munkamódszert firtató esztétikai kérdéssel, ez esetben az írói névadás problémájával kezdeni. De ami ennél lényegesebb: a szerző maga azért hárítja el a „börtönregény” cégerét, mert érzi, vallja, hogy írás-, illetve látásmódja is más. Novellisztikájára is jellemző a megélt (közvetlen) élményektől való tartózkodás. Személyes ihletésű börtönregényt sem tudna írni mindaddig, míg a túl konkrét és túl erőteljes élményt csak annak költői mását megteremtve, szublimálva képes irodalommal alakítani.

Ennek ellenére, az elbeszélt cselekmény, a kolozsvári gimnazisták romantikus és naiv, rendszerellenes összeesküvése, a letartóztatás és a majdnem gyermekként szerzett keserves börtöntapasztalatok krónikája – vitathatatlanul szépirodalmi narratíva. A tények sorolása – szintisza, sült realizmus, a metaforikus mozzanatok viszont inkább az általánosítás, a tágitás irányába mutatnak, de folyamatosan végig húzódik a szövegen a jelenségek lényegi elemeit vizsgáló elemzés igénye. Bodor Ádám, miközben a diktatúra idején megélt börtönévének történetét summázza, szembenéz a felnőtté válás szélesebb körben érvényes problémájával, és beavat a túlélés lehetséges módszereinek titkába. Amit

elmond – személyes tapasztalat és egy nemzedék sorsát meghatározó példázat. Bodor megkülönböztetett figyelmet szentel a létét meghatározó erdélyi identitásnak. A dialógusnak ezek a passzusai zökkenő nélkül váltanak a regényes elbeszélőmódból esszébe. Hasonlóképpen, a cselekmény menetében fontos szerepet betöltő tanárok, barátok, fogolytársak portréit is oldják és gazdagítják az elmélkedő szakaszokra feleltébb jellemző metaforák, költői kitérők. Amelyek nyilvánvalóan háttérbe szorítják, itt-ott szinte ki is küszöbölik a riporter jelenlétet. De nem annyira, hogy ezzel érvényét vesztené a vállalt szereposztás. Bodor időnként közbevetésekkel, Balla Zsófiának tulajdonított – ajándékozott – félmondatokkal nyomatékosítja, hogy a vallomást a tényeket, helyszíneket, szereplőket is ismerő partner hozza ki belőle. Csak nagyrítván fordul elő, hogy az olvasó, aki természetesen megszokta, sőt még élvezi is a narráción belüli időrendi ugrásokat, felesleges kiközlentésnek, didaktikus stílusfordulatnak érzi az élőbeszéd hangulatának hitelesítését szolgáló utalásokat.

Bodor Ádám könyvét nemcsak az olvasót eligazító bibliográfiai fejezet teszi forrásértékűvé, de az a kulcs is, amit az író vonakodva-berzenkedve, de mégiscsak átnyújt a novellák és a Sinistra körzet mögöttes rétegeibe is behatolni kívánó olvasóknak. Nem megkönnyítve, inkább elmélyítve ezzel a befogadást.

Madelaine Chapsal, az irodalmi interjúk francia mestere, éppen mert megérti az indiszkréciónak kitett alkotók védekezését, azzal takarózik, hogy legcélszerűbb az írókkal olyasmiről beszélni, ami nem az ő dolguk: politikáról, finom ételekről, nem pedig irodalomról. „Íróval irodalomról, kínaival kínaiul ne beszélj, mert kiderülhet, hogy nem értenek meg.” Nagy szerencsénk, hogy sem maga Chapsal, sem Balla Zsófia nem fogadták meg ezt a hangzatos, ám kétes értékű tanácsot.

Mihancsik Zsófia Popper Péterrel folytatott, többfordulós beszélgetésében költéltáncosként egyensúlyoz a partnerét és a közönséget igazító témák között. Pszichológiáról annyi szó esik, amennyi a Popper-portré kikerekítéséhez, hitelesítéséhez feltétlenül hozzátartozik. A kötet mindennek tekinthető, csak az interjúalany műveire vonatkozó szerkesztett kalauznak nem. Életrajznak viszont a nyomtatott párbeszéd túlságosan rapszodikus: nemcsak az időrendhez nem tapad, de még az élmények rendszerbe foglalására sem vállalkozik. Ehelyett – Popper kifejezésével élve, a jó „dumcsizás” – élvezetét kínálja az olvasónak. Mihancsik a nyilvánosság szintjétől jut el az intim szféráig. Az elaknásított politikai útvesztőkben is jól eligazodó újságíró ezúttal interjúkészítő státusban rejtőzködő lélekbecsületnek mutatkozik, aki olyannak mutatja be Popper tanár urat, amilyennek ő saját magát látja.

Sok éve személyesen is jól ismerem az országot

egy interjú?

legnépszerűbb pszichológiaprofesszorát, a gondolatait korántsem tanáros pedantériával fogalmazó, elkötelezett publicistát, könyveiből is olvastam annyit, amennyi feljogosít a véleményalkotásra. Mégis, Mihancsik interjűjének olvasása után kénytelen vagyok töredelmesen bevallani, hogy megbuktam Popperből. Mert hiába ismerem, részben még a róla készült kiváló dokumentumfilmből is fővonalakban az életét – hiába hallom még a hangját is válaszainak olvasása közben, a magánember személyes vallomása, a portré jellemző vonásaként megidézett szeretet-hiány vagy szeretetképtelenség hangoztatása, illetve ennek tudomásulvétele, a beismerések súlya és tartalma meghökkentett.

Mihancsik feltételezhetően nem rendelkezik Balla Zsófia élményekre alapozott helyzeti előnyével, neki fel kellett készülnie a beszélgetésekre. Intellektuális partnerré kellett felnőnie – gondolom, nem is esett nehezére. Már csak azért sem, mert a lélek tudósának önelemzését ilyen merészen kiprovokálni csak az tudhatta, aki nemcsak ismeri, de érti is beszélgetőtársának belső-külső világát. Akiben együtt van jelen az empátia és leleplezés szándéka, de legfőbb célja a megalkotandó portré hitellessége. Ennek érdekében kész provokálni és polemizálni is. Nemegyszer Popper öniróniája segít a feszültebb pillanatok oldásában. („Nem vagyok abban a helyzetben, hogy szerény legyek.”) Amikor félig komolyan, félig tréfálkozva „őreg bolseviknek titulálja magát, rögtön hozzáteszi, hogy – akinek még egy „tansámlí” sem jutott a szocialista Magyarországon. Popperről köztudott, hogy homo politicusként nagyon is izgatja, hogy „mik mennek mostanában”.

A kötet alfája és ómegája nyilvánvalóan maga a Popper-jelenség. Ugyanakkor, szorosan a főalak mellett és mögött sorra elvonulnak a mesterek és barátok, *Liebermann Lucytól Méreig*, és az élet egy hosszú szakaszán mellette álló, hozzá tartozó Annáig. Akit viszont szemléltető leírás, fájdalmas élveboncolás helyett azaz jellemez: „én vagyok az, akihez haza lehet jönni.”

Nemcsak ez az epigrammatikus figurateremtés, a mondatok stílusa, az oldott és mégis frapáns fogalmazás is a válaszadó személyére és szemléletére vall. A ráérősen elbeszélt történetekben mindig ott lüktet a kor, a történelem. Poppernek a legkülönbözőbb világnézeti problémákat és politikai csapdákat sikerül egy-egy csattanós történetbe sűríteni. Különösen fontos és időszerű mindaz, amit az erkölcsi alapját veszített szocializmusról, a maga sajátos zsidó identitásáról fejtet. A kor és a társadalom feltette kérdésekre Popper a maga nevében, de egy balról érkezett, liberális nézeteket valló értelmiségi nemzedék tudatát tükrözve válaszol. A kitett és képzelt zárójeleken belül akadnak szélsőségesen egyedi momentumok, pletykának tűnő, de valójában közérdekű kitérők is. (Például

mit jelentett Horn Gyula tanácsadójának lenni? Mi kellett ahhoz, hogy kivételezettséget ígérő helyzetében is felismerje: karácsonyfadísz-szerpbe sodródott? Mikor és miért hívta meg a hatalmasa veszített Aczél Györgyöt vacsorára?) Fellebentí a fátylat a színészi adottságokkal is rendelkező tanár varázsának, pedagógiai ethoszának titkáról, de még a múltbeli, keserves halál-élmény erotikus bűvöletéről és egy cigány jós nő különös jellemzésének titkáról is. (Ez utóbbi nélkül becsületszóra nem értettem volna meg a kötet bizarr címét. A történet kellett ahhoz, hogy kapcsoljak: A tigris és a majom az elmajmosodott tigrislét veszélyére figyelmeztet...)

Míg Bodor Ádám nyíltan és nagy hangsúllyal vállalja, hogy maga fogalmazta szövegét, Popper inkább csak utal rá, hogy a riportert határozott kérésére elolvassa a róla (névében, helyetében) írtakat. Később, mintegy mellékesen ki is derül, hogy jelentéktelen húzásokkal és kisebb, korrekciókkal elfogadta a szöveget. Hajlandó a maga krónikus önbizalomhiányát és állandó bűntudatát is kitergetni, sőt érzelmi korcsnak bélyegzi önmagát, akinek érzelmi hullák szegélyezik életútját. Ennél a vallomássorozathoz az olvasó, bár megszokta és elvárja az irodalom indiszkrécióját, mégis úgy érzi, mintha kukkoláson érték volna. Megkerülhetetlenné válik a sajtó és a média fontos és aktuális pszichológiai, etikai problémája: vajon hol van az exhibíció és az újságírói indiszkréció határa? A válasz: ezúttal alighanem ott, ahol az interjúkészítő és az interjúalany közös erővel megvonták...

Csalódást okoz viszont, hogy a kötet végén ennyi merész kérdésből és izgalmas feleletből mindannyiunk tanára, az analitikus tapasztalatokkal is rendelkező lélek-bűvár csak arra a banális következtetésre jut, pontosabban azt szegezi nekünk, hogy „bonyolult állat az ember”. Ahelyett, hogy segítene megérteni, megfejteni ennek a bonyolult állatnak a társadalomban elfoglalt helyét, ellentmondásos természetét és jellemét, beéri azzal, hogy megosztja velünk a Popper Péternek nevezett rendkívüli példány titkát. Szerencsére ezek után – hála Mihancsik Zsófia riporteri merészségének és következetességének – továbbra is ugyanúgy szerethetjük, tisztelhetjük beszélgetőtársát, mint eddig – csak éppen egy kicsit jobban értjük, mint eddig.

Az interjú műfaj hírlapi kereteinek kitágítása ezúttal is remekül bevált. Ne temessük és ne minősítsük tehát általánosságban magát a műfajt. Eredménye, színvonala mindenkor a kérdezett és a kérdező szellemi rangjától, mondanivalójától, a kifejezés eleganciájától és az érdekelt felek között kialakított alkotó kapcsolattól függ.

(Bodor Ádám: A börtön szaga – válaszok Balla Zsófia kérdéseire, Magvető, 2001, Popper Péter: A tigris és a majom, Popper Péterrel beszélget Mihancsik Zsófia, Magyar Könyvklub, 2002.)

FÖLDES ANNA